

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Педагогічний факультет

Кафедра педагогіки дошкільної та початкової освіти

Виховання толерантності молодших школярів засобами проектної технології \ Upbringing of Junior Pupils' Tolerance by Means of the Project Technology

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 2 курсу 221 групи
Спеціальності 013 Початкова освіта
Освітньо-професійної (наукової)
програми Початкова освіта
Панасенко Наталя Анатоліївна

Керівник к.пед.н., доцент Горлова А. В.
Рецензент к. пед.н., доцент Валуєва І. В.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади виховання толерантності молодших школярів у проєктній діяльності	8
1.1. Виховання толерантності як наукова проблема.....	8
1.2. Сутність понять «толерантність» та «інтолерантність».....	14
1.3. Проєктна технологія як ефективний чинник формування толерантних стосунків у шкільному середовищі.....	19
РОЗДІЛ 2. Педагогічні умови виховання толерантності засобами проєктної технології	25
2.1. Сучасний стан сформованості толерантності молодших школярів.....	25
2.2. Оптимізації процесу виховання толерантності молодших школярів засобами проєктної технології.....	33
2.3. Рекомендації для вчителів щодо виховання толерантності учнів початкової школи в процесі проєктної діяльності	35
ВИСНОВКИ	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	43
ДОДАТКИ	47

ВСТУП

Сьогодні, в час незворотних змін у розвитку українського суспільства, гостро постає проблема формування гуманних відносин, взаєморозуміння, вміння прийняти точку зору іншого. Важливість даного питання обумовлена реальними подіями, які хвилюють людство: зростання кількості зон конфліктів, розширення мережі екстремістських організацій, прояви агресії, боулінгу, негативізму в дитячому та молодіжному середовищі.

Ідеї гуманізму, створення плідної взаємодії на основі взаємоповаги і дружнього ставлення, нетерпимості до дискримінації та екстремізму набувають особливої уваги і важливості в Україні. Це підтверджується великою кількістю освітніх документів (Закони «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді та ін.), де наголошується на необхідності утвердження висококультурної особистості як найвищої цінності суспільства, яка будує взаємини з оточенням на засадах взаєморозуміння, толерантності, милосердя, добротності.

Підґрунтя вихованості особистості закладається в дитинстві. Вже в перші дні навчання в школі, дитина стикається з ситуаціями морального вибору. Оскільки в молодшого школяра не має достатнього досвіду для розуміння та розв'язання соціальних задач різного рівня, він може опинитися в складній ситуації. Особливо гостро це виявляється в умовах інтеграції в колектив дітей з особливими освітніми потребами; учнів – представників інших національностей; однолітків, які зовні відрізняються від більшості та ін.

Виховання культури взаємин, формування свідомого толерантного ставлення до іншого є обов'язковою умовою розвитку повноцінної особистості молодшого школяра. Тож, за переконанням І. Гавриш, значущі дорослі – батьки та педагоги – мають вести цілеспрямовану

систематичну роботу з закладання основ «культури особистісного сприйняття і взаємодії у різних видах життєдіяльності молодших школярів, оскільки саме у цьому віці лежать витoki тих важливих змін, які відбуватимуться на етапі їх особистісного зростання – включення у багатоаспектну систему міжособистісних відносин».

Представники психолого-педагогічної науки завжди приділяли особливу увагу проблемам формування толерантності, дружніх стосунків у шкільному середовищі, особливостям взаємин школярів, умовам виховання культури спілкування. Теоретичні засади формування міжособистісних стосунків на гуманістичній основі окреслено в працях В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі, І. Беха, О. Безкоровайної, В. Киричок, Г. Пустовіта та ін. Психологічний аспект толерантності особистості розкрито в роботах Б. Ананьєва, А. Маслоу, К. Роджерса. Особливості виховання толерантності молодших школярів досліджували Я. Береговий, О. Волошина, В. Тернопільська, М. Горват, О. Гордійчук, Г. Коберник, О. Сухомлинська та ін.

Особливе значення цієї проблеми полягає в тому, що саме учитель початкової школи має допомогти кожному учневі не лише ефективно оволодіти базовими знаннями із різних галузей наук, а й залучити дитину до вироблених людством цінностей, засвоєння моральних норм і правил поведінки, прийнятих у суспільстві.

Проблема формування толерантності сучасних дітей та молоді вимагає пошуку нових підходів та інструментарію. З перших днів навчання дитина опиняється в інтерактивному середовищі представників різних мікросоціумів. Саме тому етап молодшого шкільного віку є найсприятливішим для закладання основ толерантності. Спільна цікава діяльність, емоційна цілісність та позитивна мотивація учнів до прояву толерантності у взаємодії є передумовами виховання товарищкості та порядності. Реалізація такої виховної мети можлива в процесі спільної роботи над проектом. Саме тому темою дипломної роботи обрано

«Виховання толерантності молодших школярів засобами проєктної технології»

Мета дослідження: на основі теоретичного аналізу й узагальнення педагогічного досвіду обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови оптимізації процесу виховання толерантності молодших школярів у проєктній діяльності.

Об'єктом дослідження є процес виховання толерантності молодших школярів.

Предмет дослідження – педагогічні умови оптимізації виховання толерантності молодших школярів засобами проєктної технології.

Гіпотезою дослідження визначено припущення, що виховання толерантності молодших школярів відбувається більш ефективно за наступних умов:

- Систематичного збагачення уявлень і збільшення обсягу знань молодших школярів про культуру взаємин та її роль у стосунках з дорослими і дітьми;
- Формування вмінь проявляти емоції соціально прийнятними та схвалюваними способами;
- Сумісної проєктної діяльності дітей, батьків і учителів, мотивованої позитивними переживаннями.

Для реалізації мети випускної роботи були визначені такі **завдання:**

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових джерел з проблеми дослідження та уточнити змістову характеристику поняття «толерантність»;
2. Розкрити сутність та потенційні можливості проєктної діяльності у вихованні толерантності молодших школярів.
3. Виокремити критерії, показники та охарактеризувати рівні сформованості основ толерантності молодших школярів.

4. Визначити й теоретично обґрунтувати педагогічні умови оптимізації процесу виховання толерантності молодших школярів засобами проектної технології.

Для виконання поставлених завдань використано такі **методи дослідження**:

- теоретичні – аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури для уточнення сутності дефініцій: «культура взаємин молодших школярів», «добродійна діяльність»;

- синтез, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичних і емпіричних даних для розроблення основних підходів до організації виховної роботи з молодшими школярами, обґрунтування педагогічних умов оптимізації процесу виховання культури взаємин молодших школярів у добродійній діяльності;

- емпіричні – діагностування (педагогічні спостереження, анкетування, тестування, бесіди з дітьми, ігри, вправи), педагогічний експеримент (констатувальний та формувальний етапи), що застосовувався для визначення рівнів вихованості культури взаємин молодших школярів, доведення доцільності виокремлених педагогічних умов оптимізації виховання культури взаємин молодших школярів у добродійній діяльності;

- статистичні – математичного обчислення для оцінювання стану досліджуваної проблеми й експериментального підтвердження ефективності педагогічних умов оптимізації виховання культури взаємин молодших школярів у добродійній діяльності та розробленої структурно-функціональної моделі цього процесу.

Практичне значення. Матеріали дослідження можуть бути корисними для вчителів-практиків, студентів закладів вищої освіти, які вивчають особливості морального виховання, формування культури взаємин, толерантності молодших школярів.

Структура роботи: випускна робота має вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел, додатки.

РОЗДІЛ 1

Теоретичні засади виховання толерантності молодших школярів у проєктній діяльності

1.1. Виховання толерантності як наукова проблема

Актуальність проблеми формування і розвитку толерантності в сучасному світі обумовлена низкою змін соціального характеру, конфліктами на національному підґрунті, зростанням рівня агресії в молодіжному середовищі. Ці явища перетворюються реальною загрозою для кожного громадянина та країни в цілому.

Метою гуманістичного виховання є розвиток особистісних якостей людини, таких як доброта, толерантність, щирість, милосердя, уважне ставлення до людей. Проте формування цих чеснот не має зводитися лише до вивчення правил поведінки, гречного спілкування та знань основ етикету. Головне – навчити людину жити в складному багатонаціональному світі несхожих один на одного людей, бути терпимими та чуйними до проблем інших, виявляти розуміння в процесі міжособистісних комунікацій, вибудовувати стратегію власної поведінки на гуманістичних засадах.

В наш час існують різні тлумачення феномену толерантності. Означені проблеми розкривали в своїх працях І.Бех, Л.Вишневська, Н.Гончарук, О.Гуменюк, О.Долгополова, І.Казанжи, Л.Канішевська, Г.Косарева, О.Максимова, М.Пірен, Т.Пилипенко, О.Сараєва, І.Сухопара, О.Тишков, А.Фурман, Н.Якса та ін. Сучасні уявлення про толерантність багато в чому визначені думками гуманістів різних епох.

Проблема нашого дослідження вимагає наукового підходу до розкриття сутності категорії «толерантність».

Латинське «tolerantia» позначало «терпимість», вміння утворювати та підтримувати спільність там, де одні люди відрізняються деякою мірою

від інших, від типу, який переважає. Толерантність – це протилежність агресивності, ворожості, антипатії, жорстокості [25].

Толерантність – це гармонія в багатоманітності. Г.Сковорода

У тлумачному словнику 1940 р. за редакцією Д. Ушакова синонімом поняття «толерантність» є «терпимість» [33].

В. Даль поняття «терпіння» ототожнює зі стражданням, очікуванням на краще, сподіванням. Терпіти – значить дозволяти, а «терпимість» пояснюється як якість, здатність щось або кого-небудь терпіти «тільки з милосердя» [33, с. 755]. Отже, бути терпимим означає володіти «смиренністю, лагідністю, великодушністю» [33, с. 529]. Нетерпимість виявляється у «запальності, необачності, вимогливості» [33] та інших діях, що несуть у собі відтінок «непродуманості, імпульсивності, незрілості» [33].

В «Словнику іноземних слів» поняття «толерантність» визначається як «терпимість до чужих думок, вірувань, поведження, поблажливість до чого-небудь або до кого-небудь» [29]. У тому ж словнику з'являються ще два визначення, пов'язані з біосоціальним аспектом: «повна або часткова відсутність реактивності людини»; «здатність організму переносити несприятливі впливи того або іншого фактора середовища» [13].

Філософський енциклопедичний словник (В. Шинкарук) тлумачить «толерантність» як «доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних)», в основі якого є поцінування різноманітності - природної, індивідуальної, суспільної, культурної [34, с. 642].

Для розкриття сутності поняття «толерантність» ми звернулися до наукових джерел різних років. Аналіз історії розвитку світової педагогічної думки розкриває характер та особливості взаємодії людини та суспільства, окреслює виховні цінності на різних етапах, дає

усвідомлення ефективності виховних систем та впевненість у необхідності використовувати їх кращі здобутки під час формування особистості.

Аналіз поглядів на проблеми морального виховання та педагогічних ідей знаних науковців минулого дає можливість визначити гуманістичний підхід у вихованні як один із провідних і актуальних у сучасних умовах.

Так, основи гуманістичної педагогіки були закладено філософами Сократом, Аристотелем, Цицероном, які найважливішими рисами людини, громадянина вважали люб'язність, доброзичливість, цивілізованість, терпимість. Сократ і Платон ототожнювали терпимість із стриманістю, стражданням, що слугувало джерелом доброчинності, загартування в собі мужності. «Терпимість» як цінність, як ознаку толерантності філософи вважали основою всієї мудрості.

Під час релігійних війн Середньовіччя гостро постає питання нетерпимості між представниками науки та релігії. Долання несприйняття нових наукових ідей, поглядів в період Просвітництва призводить до розвитку теми толерантності. Ідеї людиноцентризму продовжили розквіт в працях Я. Коменського, І. Песталоцці, А. Дистервега, К. Ушинського. Теорії вільного виховання Ж.-Ж. Руссо, прагматизму Д. Дьюї також носили характер поваги до особистості, підкреслювали проблему природніх прав кожної людини. Думки філософів щодо означеного питання не збігалися. Так, Дж. Локк присвятив питанню толерантності свої праці «Нариси про терпимість», «Листи про віротерпимість». У «Посланні про толерантність» (1689) він започаткував основи теорії толерантності. Дж. Локк вважав, що «взаємна толерантність необхідна там, де існують відмінності» і «тільки терпимість до цих відмінностей може принести суспільству мир і християнське милосердя» [21, с. 248]. Толерантний підхід означає визнання того, що будь-яка точка зору не є гіршою чи кращою за інші.

Вольтер у «Трактаті про віротерпимість» писав про необхідність толерантності у міжрелігійних відносинах. І. Гьоте зауважував: «Толерантність повинна бути взагалі-то лише тимчасовим переконанням: Вона повинна привести до визнання». Англійський письменник-гуманіст Т. Мор, голандський науковець Б. Спіноза проповідували ідеали терпимості, рівності та справедливості для всіх людей.

Деякі філософи (Г. Маркізе) вважали толерантність небезпечною річчю, оскільки вона «може призвести людину до перетворення на співучасника тих, хто розмовляє з позиції сили» [32].

Знаний український філософ Г. Сковорода зазначав: якщо кожний змінить свій мікросвіт, буде любити ближнього, відбудуться зміни у макросвіті (навколишньому). Тож треба пізнавати та удосконалювати себе. Толерантність бачив у гармонії багатоманітності. Він зазначав: незрозуміле не значить невірне, не потрібно ворожо ставитися до незрозумілої інакшовості.

Особливої гостроти ця проблема набуває в періоди революційних перетворень, зміни ідеологічних векторів, назрівання міжнаціональних і міжрелігійних конфліктів.

Як зазначає В. Лісовий, межі толерантності залежать від соціальних норм, які існують і діють в даному суспільстві, в своїй основі мають культурне походження, «однак в межах діючих соціальних норм можливі більш толерантні і менш толерантні варіанти особистої та групової поведінки. Зокрема, окремі особи чи групи осіб можуть виступати ініціаторами перегляду таких звичаїв та норм, які вони оцінюють як жорстокі (нетолерантні)» [19].

Дослідниця О. Максимова, проводячи історико-педагогічний аналіз феномену толерантності, зазначає: дане поняття виникає на тлі моральних добродетелей, які сповідували прогресивні філософи Античності та збагачується християнськими ідеями терпимості задля миру у суспільстві і запобігання кривавим війнам. В сучасному світі толерантність

розглядається як інструмент у ефективній соціальній взаємодії, «як уміння побачити іншого, зрозуміти і прийняти його відмінність, бути ввічливим і миролюбним» [22].

Н.Якса наголошує на підвищенні інтересу до проблеми розвитку толерантності, оскільки вона «загострюється у зв'язку зі зміною світової й регіональної соціокультурної ситуації, що акцентує увагу на необхідності коректного вирішення різних питань, особливо тих, що стосуються складної системи взаємодії «людина - людина» [17].

Отже, аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок, що ідея толерантності пройшла шлях в історії людства від виникнення проблеми терпимості, що відображено в трактатах античних філософів; релігійної віротерпимості в період Середньовіччя і Нового часу; відносин на основі взаємоповаги та братства в працях філософів-гуманістів Відродження та Реформації; концепцій ненасильницького виховання до сучасного розуміння толерантності як поваги, сприйняття інших поглядів, гуманної поведінки.

Головний документ, який визначає толерантність нормою сучасного цивілізованого співіснування – це Декларація принципів толерантності, яка затверджена Резолюцією Генеральної Конференції ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року. Декларація була підписана представниками 185 держав, в тому числі, України. Головна ідея – визнання прав і свобод кожної людини, необхідність правильного розуміння і сприйняття багатого різноманіття культур навколишнього світу, форм самовиявлення та способів прояву людської індивідуальності, відмова від догматизму, від абсолютизації істини [9].

Сутність поняття толерантності відображено у Декларації принципів толерантності:

«1.1.Толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності...

1.2. Толерантність – це не поступка, поблажливість або потурання. Толерантність – це насамперед активне ставлення, що формується на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини... толерантність повинні виявляти окремі люди, групи, держави.

1.3. Толерантність – це поняття, що означає відмову від догматизму, від абсолютизації істини і утверджує норми, встановлені в міжнародних правових актах у галузі прав людини...

1.4. Вияв толерантності, який співзвучний повазі прав людини, не означає терплячого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням...» [9].

У «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (2015) головною метою виховання визначається «формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей: повага до національних символів (Герба, Прапора, Гімну України); участь у громадсько-політичному житті країни; повага до прав людини; верховенство права; толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, а також до регіональних та національно-мовних особливостей; рівність всіх перед законом; готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність України» [16, с. 4]. Пріоритетним залишається утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей; виховання поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки; усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю; сприяння набуттю дітьми та молоддю патріотичного досвіду, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів; культивування кращих рис української ментальності – працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи; важливими також зазначаються «формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій; утвердження гуманістичної моральності як базової

основи громадянського суспільства», «спонукання зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму» [16, с. 5].

Отже, ідея толерантності як пріоритету права кожної людини є в наш час домінуючою в цивілізованому суспільстві.

1.2. Сутність понять «толерантність» та «інтолерантність»

Питання виховання толерантності, поваги до інакшості та визнання багатовимірності, відмова від насильства в будь-яких проявах стосовно іншої особистості, є актуальним майже для всіх сфер суспільного життя. Мається на увазі міжетнічна, релігійна, соціальна, особистісна сфери життя.

Якщо суспільство висуває своїм першочерговим завданням забезпечення рівних прав для всіх громадян, на практиці дотримується принципів гуманізму та демократії, воно є відкритим для інших культурних норм. Базовою цінністю такого суспільства є толерантність [25, с. 51].

Оскільки права людини є природними, вони невід'ємні, універсальні, неподільні і взаємопов'язані. Таким, наприклад, є право на гідне ставлення, на свободу від катувань.

М. Пірен підкреслює: толерантність – це гарантія права на життя та самореалізацію для представників будь-яких соціальних груп, «прояв терпимості до представників інших культур, вірувань, країн і народів, які є не кращими і не гіршими, а просто іншими» [25, с. 53]. Відповідно до соціальних сфер життєдіяльності, дослідники (Н. Баранова, М. Пірен та ін.) виокремлюють такі типи толерантності: гендерна, вікова, освітня, міжетнічна, расова, релігійна, географічна, міжкласова, фізіологічна, сексуально орієнтована, політична, маргінальна толерантність [25, с. 54].

На противагу толерантності існує поняття «інтолерантність». Науковці поділяють дані категорії за ієрархічним принципом сходження від першого до другого на такі види:

- протекціоністська толерантність (неупереджене ставлення до особистості з боку організації, або індивіда, готовність допомогти та підтримати);
- ціннісна толерантність (передбачає наявну систему цінностей, яка є основою вчинкової діяльності з обов'язковою готовністю до прийняття «інакшості» в будь-якій формі;
- прихована толерантність (упереджене ставлення до представників інших соціально-демографічних груп);
- вербальна інтолерантність (виявляється у можливості негативних публічних висловлювань щодо представників різних соціальних груп;
- агресивна поведінкова інтолерантність (здійснення суб'єктом певних дій, спрямованих на заборону, обмеження діяльності або насильство стосовно об'єкта інтолерантності [25].

Проявами інтолерантності є ксенофобія та дискримінація.

Ксенофобія – негативне, вороже, емоційно-агресивне ставлення до людських спільнот, які належать незнайомій культурі, нав'язливий страх нового, чужого [3]. Виявляється у відповідних узагальнених твердженнях, забобонах, упередженнях, негативних стереотипах, у світогляді в цілому.

Дві основні форми ксенофобії – це етнофобія (спрямована на групу всередині суспільства, яку вважають чужою та шкідливою - біженці, трудові мігранти, роми, гомосексуали) та релігійний фанатизм (ворожість до поширення «чужої», нетрадиційної для певної країни релігії).

Особливою формою ксенофобії є расизм – «світогляд, а також політичні теорії і практики, що ґрунтуються на расовій дискримінації; на уявленні про поділ людей на біологічно різні групи на основі особливостей зовнішнього вигляду: кольору шкіри, структури та кольору

волосся, рис обличчя, будови тіла; на різному ставленні до людей та їхніх спільнот залежно від їхньої приналежності до цих груп» [35].

Під дискримінацією розуміють нерівне ставлення, негативне поводження з людиною через її певні ознаки.

Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» визначає дискримінацію як ситуацію, за якої особа та/або група осіб за їхніми ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі - певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі [10].

Дискримінація виникає і формується на ґрунті несприйняття цінності кожної особистості, на відмові від права людини на відмінності та самореалізацію. Дискримінація лежить в основі регресу суспільства, геноциду, голокосту та злочинів проти людства.

Л. Денисенко [26] жодне право особистості не може бути забезпечено, якщо існує заборона або обмеження за ознаками людини, її мови, зовнішності, вірувань, переконань, громадянства, статі, індивідуальних відмінностей, гендерної ідентичності, віку, соціального стану, місця проживання, стану здоров'я, інвалідності.

Основними формами дискримінації є такі:

- пряма дискримінація – рішення, дії або бездіяльність, які призводять до випадку, коли до особи або групи осіб за їхніми певними ознаками ставляться менш прихильно, ніж до інших осіб в аналогічній ситуації;

- непряма дискримінація – рішення, дії або бездіяльність, правові норми, критерії оцінки, умови чи практики, які формально є однаковими, але під час здійснення чи застосування яких виникають чи можуть

виникнути обмеження або привілеї стосовно особи або групи осіб за їхніми певними ознаками;

- підбурювання до дискримінації – це вказівки, інструкції або заклики до дискримінації стосовно особи або групи осіб за їхніми певними ознаками;

- утиск – небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їхньою людської гідності за певними ознаками. Або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери;

- відмова у розумному пристосуванні – це необґрунтована відмова вносити необхідні корективи та модифікації, коли вони потрібні, щоб надати можливість всім людям користуватися правами та послугами на рівні з іншими [23].

З ідеї домінування, зверхності одних людей над іншими виникає нетерпимість, що виявляється у таких негативних діях, як упередженість, стереотипізація, глузування, безпідставне звинувачення, стигматизація, сегрегація, остракізм, домагання, залякування, дискримінація, репресія, вигнання, мова ненависті, злочин на ґрунті ненависті [23].

Тож, аби українське суспільство прямувало шляхом прогресу та націєтворення, необхідно на кожному етапі розвитку утверджувати ідеали гуманізму, демократії, свободи. Тільки свідома, високоморальна, толерантна людина має можливість створити середовище ефективної міжособистісної взаємодії на основі гармонійних стосунків.

Р.Войтович наголошує на розумінні толерантності як активної життєвої позиції людини «на основі визнання іншого, можливість взаємозбагачення досвідом інших», констатує: «Толерантність являє собою нову основу спілкування людей в епоху глобалізаційних змін, інноваційних технологій та швидкої соціальної мобільності» [1; 4; 8].

Аналізуючи різні підходи до типів толерантності, ми зупинилися на дослідженні Л. Тарасюк, в якому виокремлено основні:

- повага до іншого, що розуміється як рівноправність культур та відсутність привілейованої системи поглядів і переконань;
- терпимість до слабкості іншого (слабкість, зневажливість та окремі привілеї в системі привілеїв та переконань);
- розширення власного досвіду та критичний діалог, що спирається на діалогічність природи розуму [31, с. 39].

О. Грива, О. Майборода, Р. Чагалова, Т. Пилипенко, досліджуючи складові толерантності, виділяють такі аспекти:

- 1) аксіологічний (цілісні установки, які забезпечують толерантність особистості);
- 2) інструментальний (забезпечує вміння особистості);
- 3) якісний (регламентує якості особистості) [30].

Толерантність тісно пов'язана зі здатністю критично мислити і культурою; з рівнем свободи, відповідальності та моральності особистості. В Україні живуть представники 136 етносів. Від толерантного ставлення, мистецтва жити разом, залежить сценарій розвитку міжетнічних стосунків.

Такі прояви толерантності, як терпимість, емпатійність, комунікабельність; соціальна активність; паритетні взаємовідносини; соціальна відповідальність за свої слова і вчинки; подолання негативних стереотипів, упереджень, агресії, сприяють регулюванню людських відносин на основі загальноцивілізаційних цінностей [25]. Толерантність – це ознака соціальної активності людини, її впевненості у власних силах, готовності вести діалог та протистояти насильництву.

Виховання толерантності є надважливим завданням української школи.

1.3. Проектна технологія як ефективний чинник формування толерантних стосунків у шкільному середовищі

Однак питання виховання толерантності молодших школярів потребує нових підходів та інструментарію, оскільки інтерактивне середовище, в якому зростають сучасні учні початкової школи, постійно змінюється. Це в свою чергу вимагає перегляду технологій, методів і прийомів, що ефективно впливатимуть на оволодіння вихованцями культурою взаємин, формування характеру та вчинкової сфери, становлення картини світу [12].

На початку 21 сторіччя гостро постає проблема взаєморозуміння та відповідальності між людьми різних націй, поглядів, вірувань. Кожного дня ми стикаємося з проявами дискримінації, міжособистісного протистояння, булінгу, агресії. Тож однією з важливих задач модернізації виховної роботи є формування в школярів етики спілкування, толерантності як умов підвищення якості освіти.

Оновлення інструментів створення толерантного мікроклімату в освітньому середовищі є запорукою підвищення ефективності громадянського виховання.

Сучасна молода людина має бути не тільки гармонійно розвиненою особистістю, вона має поважати національні особливості, цінити погляди, позиції та думки інших.

Вже в початковій школі вся система роботи вчителя має бути спрямована не тільки на виховання національної гідності та патріотичних почуттів, а й на запобігання націоналістичних, екстремістських ідей переваги своєї релігії, нації, особистості над іншими. Виховання толерантності як якості особистості у школярів є особливим завданням освіти в наш час.

Саме в молодшому шкільному віці створюються найбільш сприятливі умови формування ціннісної складової особистості, характеру, вчинкової сфери. Цей етап розвитку є сензитивним періодом виховання толерантності: інтенсивно відбувається процес загального розвитку дитини; змінюється співвідношення процесів збудження та

гальмування (це є фундаментом становлення самоконтролю та регуляції поведінки); стрімко формується система цінностей та якостей особистості. Молодші школярі можуть відбивати психічні ознаки людей, з якими вони взаємодіють, вони виявляють вміння слухати і чути, можуть оцінювати власну значущість для інших у партнерських стосунках, беруть участь у перших спробах формування установок, стереотипів поведінки, відстоювання власної думки [12, с. 79].

Учитель початкової школи сьогодні опинився перед проблемою вибору оптимальних педагогічних засобів взаємодії з учнями, у тому числі інструментів формування толерантності.

Проблему виховання толерантності зростаючої особистості досліджували такі знані науковці: Ш. Амонашвілі, Г. Балл, О. Безкоровайна, І. Бех, О. Бондаревська, О. Савченко, А. Реан, М.Рожков, І. Якіманська, К. Фопель та ін.

Запропонований І. Бехом особистісно зорієнтований підхід у вихованні дитини є основою ціннісного ставлення до особистості іншого, до його гідності. Толерантну, тактовну поведінку має демонструвати, насамперед, сам педагог. Виховне поле, в якому знаходяться учні, має бути наповнене розумінням, взаємоповагою, бажанням спілкуватися, відчувати радість і сум тих, хто поруч. Для розвитку ціннісного ставлення до особистості інших, наголошує І. Бех, існують два основних шляхи: перший передбачає «детальне розкриття дитині позитивних сторін інших людей: дорослих, старших дітей чи ровесників; другий – запобігання зневажливому ставленню до людини, для чого потрібно розвивати у вихованців почуття величі людини – «міри всіх речей», формування уявлень про людську гідність. Необхідно запобігати прояву у вихованців деструктивної дії механізму – самоствердження за рахунок приниження інших» [2, с. 39].

О. Савченко у вихованні толерантності молодших школярів вбачає формування особливої соціально-особистісної цінності, яка реалізується

у доброзичливому, стриманому ставленні до відмінностей та розумінні різноманітності світу [27, с. 4].

М. Горват, досліджуючи формування толерантності молодших школярів в умовах інтерактивного педагогічного спілкування, підкреслює важливість цілеспрямованої і систематичної роботи з усвідомлення знань дітей про толерантність, особливості її прояву, бажання діяти толерантно щодня [7, с. 54].

Тож, аналізуючи процес формування толерантності, можна стверджувати, що головне в ньому – у цікавій спільній роботі виховувати гуманне ставлення до себе і оточуючих, доброзичливість, повагу, чуйність, здатність співчувати та підтримувати людину, розуміння її внутрішнього стану, вміння обрати адекватну стратегію поведінки.

Під час вивчення пропонованої проблеми, нами було виявлено протиріччя між зростаючими вимогами суспільства до формування толерантної особистості і недостатньою розробленістю педагогічних умов та інструментарію такої роботи з молодшими школярами.

Аналізуючи досвід вчителів-практиків (А. Капля, Ю. Белікова, С. Коваль, В. Корнят), ми дійшли висновку: найефективнішою формою організації роботи з молодшими школярами, що забезпечує досягнення зазначеного результату, є проєктна діяльність.

Ця технологія дає можливість активізувати індивідуальний потенціал учнів під час колективної корисної і цікавої роботи. Під час створення і виконання проєкту в учнів, на основі досвіду роботи в команді, формуються комунікативні навички, пізнавальні інтереси та вміння партнерської взаємодії, зростає рівень відповідальності. Ю. Белікова наголошує: «Робота над проєктом – це особистісно орієнтована практика в процесі конкретної праці учня, на основі його вільного вибору, з урахуванням його інтересів» [22]. Учень, який добровільно бере участь у проєкті, свідомо ставиться до його завдань і вибору їх розв'язання, оскільки розуміє, що нові систематизовані знання

та навички будуть застосовані ним у житті, сприятимуть особистісному зростанню.

Школи Європи багато десятиліть віддають перевагу проєктній технології і вважають найперспективнішою ланкою освітнього процесу, оскільки проєкт «створює умови творчого саморозвитку та самореалізації учнів, формує всі необхідні життєві компетенції, які на Раді Європи були визначені як основні в XXI столітті: полікультурні, мовленнєві, інформаційні, політичні та соціальні» [22].

Організація проєктної роботи молодших школярів, доводить С. Коваль, має відповідати наступним критеріям:

1) орієнтація на інтереси вихованців, а також на актуальні для сьогодення проблеми;

2) проведення самостійного дослідження, а не відтворення готової інформації з обраної теми;

3) інтегративність (інтеграція знань з різних шкільних предметів); орієнтація на матеріальний чи творчий «кінцевий продукт»;

4) удосконалення соціально-комунікативних навичок;

5) партнерська роль педагога, який виступає у ролі радника, допомагає у пошуку джерел інформації, виробленні оптимальних рішень щодо певної проблеми [14].

А. Капля, досліджуючи особливості проєктної діяльності в початковій школі, виділяє такі:

- Проєктна діяльність розпочинається із чіткого формулювання значущої у дослідницькому плані мети, завдань, етапів та дій.

- Найважливішою частиною є покрокова розробка проєкту, де вказано перелік конкретних дій із зазначенням термінів, відповідальних, учасників.

- Обрання часу та форми проєктної діяльності: індивідуальної, групової, колективної.

- Робота у проєкті передбачає:

а) пошук інформації, яка потім буде оброблятися, систематизуватися, узагальнюватися, адаптуватися;

б) оволодіння корисними навичками для подальшого використання.

•Результатом роботи над проектом є якийсь певний кінцевий продукт. Наприклад: газета, книга, листівка, виставка малюнків, колективне панно, твір, комп'ютерна презентація, стаття у газету, реклама, віртуальний музей, фотоальбом, збірка власних творів, вистава, свято, концерт, рольова гра, екскурсія, тематична міні-збірка, сценка, дослідницька робота тощо)

•Робота у проекті закінчується презентацією його кінцевого продукту [22].

На кожному етапі роботи передбачене обов'язкове колективне обговорення, внесення пропозицій, їх аналіз, захист ідей, співпраця всіх учасників, спільне підбиття підсумків. Спільнота молодших школярів, об'єднаних цікавою метою в процесі проектної діяльності, є тим виховним середовищем, в якому компетентний педагог може створити всі передумови для продуктивної реалізації принципів формування витриманості та толерантності дитячого колективу в цілому і кожної особистості окремо, свідомої дисциплінованості та культури гуманістичних стосунків.

На думку О. Коляди, цінним у застосуванні проектної технології є те, що «її використання забезпечує підготовку дитини до розв'язування труднощів у майбутньому, розвиток творчого потенціалу, гнучкості мислення, здатності приймати самостійні рішення і... повноцінно жити в сучасному світі [15, с. 11].

С. Коваль підкреслює значущість методу проектів у виховній роботі. Ця технологія дозволяє включити великий відсоток учнів як у виховний процес, «допомагає якнайкраще організувати цілеспрямовану співпрацю через активну, творчу діяльність»,... «розвиває здібності і вміння, відкриває

нові можливості взаємодії та розкриває прихований потенціал кожного; допомагає вдосконалюватись; підтримує і дає впевненість у собі, віру у своє «Я» [14].

Враховуючи наявність новоутворень молодшого шкільного віку, таких як рефлексія, довільність, створення внутрішнього плану дій, та одночасно недостатній досвід гуманної поведінки; невідповідність вимог до себе і до інших; суперечність між знаннями, ставленням та поведінкою, виникає гостра необхідність у систематичній цілеспрямованій роботі з виховання толерантності молодших школярів.

Проектна технологія дозволяє залучити до вирішення пропонованого завдання психологів, батьків, учнів та, використовуючи різноманітні форми, в процесі неформального спілкування на основі діалогу, допомогти дітям оволодіти досвідом толерантної поведінки.

Тож, теоретична складова проблеми формування толерантності та досвід педагогів, визначають необхідність практичного застосування проектної технології у процесі виховання загальнолюдських цінностей, поваги до людської гідності, вмінь спілкуватися і діяти толерантно, навичок безконфліктної життєдіяльності, саморегуляції, культури поведінки молодших школярів.

РОЗДІЛ 2

Педагогічні умови виховання толерантності засобами проєктної технології

2.1. Сучасний стан сформованості основ толерантності молодших школярів

Виховання в підростаючої особистості почуття поваги та любові до ближнього, цінності іншої людини, готовності діяти гуманно за будь-яких умов є складовою формування толерантності. Подолати негативні стереотипи, упередження – складна педагогічна задача, яку мають розв'язувати, насамперед, батьки та вчителі. Г. Гончаренко зауважує: «Діалог, безпосередній контакт – це найкраще джерело інформації про інших, реальний шлях духовного й культурного зближення, інструмент розв'язання різних проблем. Крім того, це відкритість до міжкультурного спілкування, в основі якого лежить повага до особливостей іншого» [5, с. 12].

О. Лиманська, досліджуючи чинники, які впливають на розвиток толерантності молодших школярів, виділяє такі:

1. Сім'я і сформовані в ній міжособистісні відносини, стереотипи і забобони.
2. Учитель початкових класів, його особистісні та професійні якості.
3. Шкільний мікросоціум з його освітніми та виховними цінностями.
4. Спільна суспільно значуща діяльність.
5. Моральний мікроклімат у класі.
6. Фізкультурно-спортивні заходи (екскурсії, походи, ігри, свята).
7. Шкільні традиції.
8. Суспільство однолітків.
9. Потреба в спілкуванні.
10. Тип темпераменту.

11. Засоби масової інформації [18, с. 22].

Тож, ефективність роботи з формування толерантності залежить від урахування факторів та умов, які впливають на дитину, систематичності та цілеспрямованості такої діяльності.

Метою констатувального етапу нашого дослідження було виявити сучасний стан сформованості основ толерантності молодших школярів.

Оскільки типовими особливостями вияву толерантності у молодшому шкільному віці є чуйність, вміння вислухати, відвертість, справедливість, вираження співчуття і готовність прийти на допомогу, ми звертали увагу саме на стосунки в дитячому колективі.

Констатувальний етап експериментальної роботи тривав з жовтня по листопад 2019 р. у Високівському закладі повної середньої освіти Бериславського району Херсонської області. До експерименту було залучено 18 учнів експериментальної групи та 16 учнів контрольної групи.

Метою нашого дослідження було визначити реальний стан сформованості толерантних відносин учнів третіх класів. Реалізація цього завдання передбачала розроблення системи критеріїв і показників сформованості основ толерантності в молодших школярів.

Проаналізовані теоретичні основи сутності поняття «толерантність» та врахування вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку дозволили нам дібрати критерії та показники даної категорії.

У педагогічній довідниковій літературі термін «критерій» (від грец. *kriterion* – засіб судження, мірило) подається як підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось [28], як орієнтир, ознака, на основі якої здійснюється оцінка: «основна ознака, за якою одне рішення обирається із багатьох можливих» [11].

Для з'ясування характеру стосунків в шкільному середовищі, ми використовували діагностичні методики Б. Басса, Н. Щуркової та ін., спостереження за поведінкою дітей на уроках, в позакласній діяльності, в

іграх та в стихійно створених ситуаціях спілкування; бесіди з учнями та їхніми батьками; аналіз дій учнів у спеціально змодельованих ситуаціях.

На основі висновків досліджень І. Беха, Л. Канішевської, В. Киричок, В. Тугай, нами було визначено такі компоненти толерантності, як: когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний.

Когнітивний компонент характеризується розумінням самої сутності толерантності, знаннями про прояви емоцій, емпатії, милосердя, співпереживання, терпимості.

Емоційно-ціннісний компонент включає ставлення, цінності, емоції та здатність розуміти, підтримувати, іти на компроміс у спільній діяльності.

Діяльнісний компонент визначається вчинковою сферою, досвідом реалізації знань у поведінці, віддзеркалюється у щоденних проявах чуйності, співчуття, стриманого ставлення до оточуючих; вмінні взаємодіяти з однолітками та дорослими.

Для виявлення рівня сформованості когнітивного компоненту, показниками якого є наявність або відсутність знань про прояви толерантності та розуміння мотивів поведінки, ми використовували бесіду та методику «Незакінчене речення».

Учням було запропоновано закінчити фразу і пояснити своє ставлення до висловлювань: «Чуйна людина – це та, яка...», «Толерантність – це...», «Якщо ти зустрів засмученого товариша, ти...», «Бути добродійною людиною – це...», «Толерантна людина – це та, яка...», «Бути толерантною людиною – це...», «Доброзичлива людина – така...», «Рівноправне, справедливе ставлення – це...» та ін.

Аналіз відповідей молодших школярів здійснювався так: 1 бал – фрагментарні знання про доброзичливість, чуйність, співчуття, співпереживання, терпимість; 2 бали – несистематизовані уявлення про доброзичливість, чуйність, співчуття, співпереживання, терпимість; 3

бали – усвідомлені знання про доброзичливість, чуйність, співчуття, співпереживання, терпимість.

Кількість балів, розподілялася за такими параметрами: 1–8 балів – початковий рівень, 9–14 балів – достатній рівень, 15–18 балів – високий рівень.

Також учням треба було дати відповідь на запитання типу:

- Як ти ставишся до дітей з інвалідністю, людей з обмеженими можливостями, літніх людей?

- Чи намагаєшся зрозуміти, що відчуває людина, яку образили?

- В яких випадках ти демонструєш терпимість, стриманість?

Для визначення мотивів та здатності до толерантної поведінки, стриманості, чуйності та ставлення до вчинків інших, була запропонована адаптована методика Н. Щуркової, проблемні ситуації з метою здійснення морального вибору та педагогічні спостереження. Діти мали пояснити своє ставлення до дій:

- Ти допомагаєш слабшому тому, що:

а) шкода його;

б) більше ніхто не допоможе;

в) він колись допоможе мені;

г) отримаю винагороду; та ін.

Відповіді дітей свідчили про егоїстичну («чекання нагороди, схвалення»), «так треба – каже вчитель»), прагматичну («треба разом працювати», «він віддячить») чи альтруїстичну спрямованість («людині буде приємно», «в мене настрій стане кращим»).

- Якщо твої однокласники будуть цькувати дитину, яка зовні не схожа на них, що ти їм скажеш?

- Що ти зробиш, коли зустрінеш засмученого товариша?

- Якщо однолітки тебе образили, як будеш поводити себе?

Також учням було запропоновано прокоментувати ситуації, зображені на листівках (двоє хлопців відбирають телефон у третього,

дівчинка заступилася за слабшого, дівчата глузують з однокласниці, яка не схожа на них, та ін.). Діти давали відповіді на запитання:

- Що сталося?

- Як почувають себе діти?

Відповіді учнів були оцінені так: 3 бали – розуміє і оцінює ситуацію; 2 бали – оцінює ситуацію адекватно, не все може пояснити; 1 бал – невірно оцінює ситуацію, не може пояснити [35]. Кількість балів, одержаних кожним учасником експерименту (за цією методикою), підраховували та розподіляли: 1–7 балів – початковий рівень сформованості толерантності; 8–12 балів – достатній рівень; 13–15 балів – високий рівень сформованості толерантності.

Рівень толерантності за діяльнісним компонентом (уміння виявляти толерантне, терпиме ставлення, співчуття, доброзичливість) ми визначали за допомогою спостережень та опитувальника А. Щетинникова. Аналізувалися дії молодших школярів у конфліктних ситуаціях, під час ігор на перервах, спілкування на екскурсіях, спортивному майданчику.

Були запропоновані на розгляд такі ситуації:

Ситуація 1 (на з'ясування наявності вміння виявляти товариську, співпереживання)

Тарас – не відвідував школу 2 тижні. Не може навчитися розв'язувати задачі нового типу. Чи допоможеш ти йому надолужити пропущений матеріал? Відповіді та їх кількісна обробка:

1. Не допоможу (оцінка – 1 бал).
2. Допоможу, якщо вчитель доручить (оцінка – 2 бали).
3. Запропоную свою допомогу (оцінка – 3 бали).

Ситуація 2 (на з'ясування наявності вміння виявляти доброзичливість)

Федько збирався пригостити друзів цукерками. Коли він вийшов на двір, побачив серед товаришів свого кривдника. Що ти запропонуєш зробити Федькові?

Запропоновані відповіді та їх кількісна обробка:

1. Не пригощати кривдника (оцінка – 1 бал).
2. Пригостити друзів, коли кривдник піде (оцінка – 2 бали).
3. Пригостит кривдника цукеркою, запропонувати примиритися (оцінка – 3 бали).

Ситуація 3 (на з'ясування наявності вмінь виявляти співчуття)

Василина радісна дівчинка. Сьогодні чимось засмучена. Якою буде твоя реакція?

Запропоновані відповіді та їх кількісна обробка:

1. Ніяк не реагуватиму (оцінка – 1 бал).
2. Якщо вона моя подруга, запитую: «Чого ти така? Що сталося?» (оцінка – 2 бали).
3. З'ясую, чого Василина засмучена, зроблю їй щось приємне, щоб підняти настрій (оцінка – 3 бали).

Ситуація 4 (на з'ясування наявності вмінь виявляти терпиме ставлення до іншого, контролювати власну поведінку).

На перерві учень взяв твій пенал, витягнув ручку, зламав її. Що ти зробиш у цій ситуації?

Запропоновані відповіді та їх кількісна обробка:

1. Підійду до нього, вдарю, зламаю його ручку, буду з'ясовувати стосунки. (оцінка – 1 бал).
2. Поскаржусь на нього вчительці та батькам (оцінка – 2 бали).
3. Зроблю йому зауваження, висловлю незадоволення його діями (оцінка – 3 бали).

Ситуація 5 (на з'ясування наявності вмінь контролювати власну поведінку).

Однокласниця навмисно зробила тобі підніжку. Ти йшов до дошки, впав. Діти сміялися з тебе. Що ти зробиш у цій ситуації?

Запропоновані відповіді та їх кількісна обробка:

1. Підійду до неї, налупцюю, скажу образливі слова (оцінка – 1 бал).
2. Буду плакати, поскаржусь вчительці, батькам (оцінка – 2 бали).
3. Подивлюся на неї, присоромлю, висловлю незадоволення його діями (оцінка – 3 бали).

Кількість балів, одержана кожним учнем (згідно з цією методикою), підраховували та розподіляли за такими параметрами: 5–7 балів – початковий рівень; 8–12 балів – достатній рівень; 13–15 балів – високий рівень [13].

Зважаючи на показники, описані вище, ми отримали три рівня сформованості толерантності молодших школярів: початковий, достатній, високий.

Обробка результатів діагностики дала можливість зробити низку висновків. А саме:

До високого рівня ми включили молодших школярів, у яких спостерігається наявність чітких уявлень щодо розуміння сутності толерантності та її значення в щоденному житті: усвідомлені знання про доброзичливість, чуйність, співчуття, співпереживання, терпимість; вірно розуміє та пояснює причини вчинків (власних та оточуючих) в різних ситуаціях; завжди демонструє доброзичливість, виявляє чуйність, співпереживання, витримку, самоконтроль.

Діти, які не мають чіткого уявлення щодо сутності толерантності, виявляють фрагментарні знання про доброзичливість, чуйність, співчуття, співпереживання, терпимість; не завжди розуміють та оцінюють причини поведінки у тих чи інших ситуаціях; іноді виявляють доброзичливість, чуйність, співчуття, співпереживання, терпимість; ситуативно намагаються контролювати поведінку, мають достатній рівень сформованості толерантності.

Початковий рівень сформованості названої вище якості особистості констатували в тих дітей, які мають несистематизовані знання щодо сутності толерантності та її прояву в житті людей, невірно розуміють причини поведінки людей в різних ситуаціях; виявляють нетерпимість, негативізм, агресію, не контролюють власну поведінку. Результати знайшли відображення в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Рівні сформованості основ толерантності учнів початкової школи

Критерії	Когнітивний		Емоційно-ціннісний		Діяльнісний	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	16,6 %	18,7%	22,3%	25%	22,2%	18,7%
Достатній	27,7%	18,7%	27,7%	25%	33,4%	25%
Початковий	55,7%	62,6%	50%	50%	44,4%	56,3%

Проведена діагностика дала уявлення реальної картини стану сформованості основ толерантності учнів початкової школи. Учні експериментальної та контрольної груп демонстрували, в основному, недостатні знання та уявлення про повагу до переконань інших людей, цінності міжетнічної толерантності, не розрізняють межі толерантності / інтолерантності. В багатьох дітей відсутня стриманість, терпіння, вони демонструють негативне ставлення до відмінностей інших людей, немає гнучкості у взаємодії з однолітками, толерантність залежить від обставин, низький рівень рефлексії.

Деякі діти, навіть ті, хто добре засвоїв моральні категорії, інколи агресивно засуджують однокласників за їхні міркування або вчинки, виникають конфлікти. Такі учні не визнають право на думку, яка є відмінною від їхньої.

Міцні уявлення про рівні права для всіх людей, норми міжетнічної толерантності, стійке емоційне толерантне ставлення до інших людей,

високий рівень емпатії, стримана поведінка стосовно поглядів іншого, високий рівень рефлексії виявили близько 20% учнів.

2.2. Оптимізації процесу виховання толерантності молодших школярів засобами проектної технології

Аналіз діагностування сформованості толерантності молодших школярів виявив певні недоліки у виховній роботі. Суперечності між реальним станом проблеми та бажаним результатом стали рушійною силою визначення умов оптимізації процесу формування толерантності.

У тлумачному словнику української мови зазначається, що «умова – це необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [24, с. 632].

В. Лозова розуміє педагогічні умови як «одну зі сторін закономірності певного (виховного, навчального) процесу» [20, с. 126].

У нашій роботі ми виходили з припущення про те, що толерантність може бути сформована в особливій атмосфері толерантного мікроклімату, під час взаємодії всіх учасників освітнього процесу, під час якої вони (учасники) отримують досвід взаєморозуміння, взаємоповаги, терпимості, безконфліктного вирішення проблем.

До педагогічних умов виховання толерантності, на нашу думку, варто віднести наступні:

- Систематичне збагачення уявлень і збільшення обсягу знань молодших школярів про культуру взаємин та її роль у стосунках з дорослими і дітьми;

- Формування вмінь проявляти емоції соціально прийнятними та схвалюваними способами;

- Спільна проектна діяльність дітей, батьків і учителів, спрямована на розвиток толерантності, мотивованої позитивними переживаннями.

Перша умова передбачає систематичну цілеспрямовану діяльність професійно компетентного вчителя початкової школи з розширення кола знань вихованців про загальнолюдські цінності, про закони і правила толерантного співіснування в поліетнічному просторі, про рівні права та справедливість стосовно всіх членів суспільства.

Виконання другої умови стосується розвитку емоційного інтелекту та емпатії молодших школярів; формування вмінь проявляти почуття та емоції цивілізованими способами, демонструвати навички самоконтролю.

Третя умова передбачає участь молодших школярів, батьків та учителів у проектній діяльності, яка збагачує досвід толерантної поведінки, сприяє кращій соціалізації кожного вихованця, морально збагачує особистість.

Зміни в українському суспільстві вимагають пошуку нових інструментів соціалізації та гуманізації в освітньому середовищі. Ідеї загальнолюдської моралі, прав людини, гідності, честі, добродійності та відповідальності мають бути основою виховання молодших школярів. Реалізація виховних завдань залежить від значущих дорослих, які своїм ставленням, власною поведінкою щоденно демонструють ціннісне розуміння толерантності. Підґрунтям професійної компетентності педагога є гуманістичні цінності і спрямованість. А толерантна позиція вчителя допомагає у вирішенні таких питань, як інтеграція дітей з особливими потребами як повноправних членів суспільства, створення дружнього мікроклімату в поліетнічному середовищі, запобігання проявам агресії та булінгу, формування навичок толерантної поведінки учнів.

На думку Г. Гончаренко, виховання толерантності – це «складний, тривалий процес, що проходить такі стадії:

1. Загальна поінформованість щодо того, з ким устанавлюються відносини (особистість або група);

2. Формування позитивного уявлення про цю особистість, групу;
3. Спілкування шляхом обміну думками з виявленням подібностей і відмінностей;
4. Домовленість про взаємоповагу до відмінностей та ідентичності (етнічної, соціокультурної, індивідуальної, статевої), визначення принципів та умов спілкування, співробітництва і співіснування, виявлення подібностей і розходжень;
5. Формування ефективних відносин: перехід від етапу пасивності, від простого співіснування до етапу активності, спільної участі, кооперації, взаємодії» [6, с. 13].

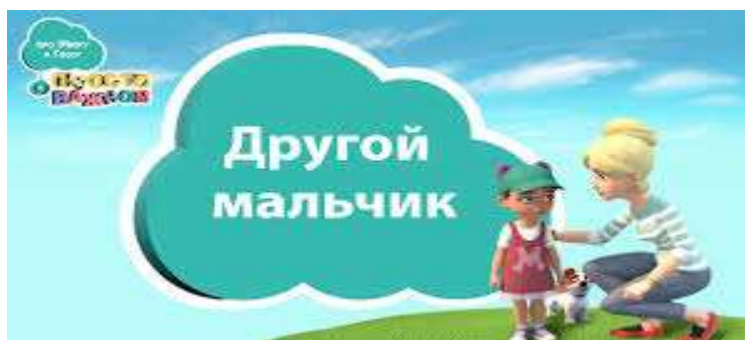
2.3. Рекомендації для вчителів щодо виховання толерантності учнів початкової школи в процесі проектної діяльності

Враховуючи все, зазначене вище, ми розробили проект для учнів 3-4 класів, метою якого було виховання поваги до себе та інших, стриманості та емоційної стабільності у взаємостосунках, основ толерантної поведінки у різних ситуаціях.

Важливою складовою нашої роботи була та її частина, яка передбачала спільну діяльність батьків і дітей, оскільки власний приклад, партнерські стосунки є підґрунтям ефективних виховних впливів. Навіть, спільний перегляд мультиків з подальшим обговоренням, дає позитивний результат, формує ставлення дитини до булінгу, нечемної поведінки, агресії. Серед сучасних медіаматеріалів цікавими в даному контексті, на наш погляд, є проекти «Просто про важливе: Про Міру і Гошу», «Корисні підказки», підбірка українських мультиків про толерантність (Рис. 2.1) (Додаток).

<https://www.youtube.com/watch?v=TAbmgJYI8pE>

https://www.youtube.com/watch?v=egwCCe_Zlgl

Рис 2.1. Підбірка мультфільмів про толерантність

Мета проекту: сприяти формуванню толерантності учнів початкової школи

Завдання:

- Формувати розуміння сутності толерантності, знання національного складу України;

- Виховувати ціннісне ставлення до себе, до іншого, до проблеми рівних прав людей;
- Формувати високу оцінку значущості толерантності як одної з якостей особистості;
- Виховувати повагу до представників різних народів, їхньої культури та традицій;
- Розвивати інтерес та позитивне емоційне ставлення до людей всіх національностей, вміння їм співпереживати;
- Формувати свідоме ставлення до поведінки (власної та оточуючих людей), вміння дати критичну оцінку вчинкам;
- Сприяти отриманню учнями досвіду толерантної поведінки.

Проект **Різнокольоровий світ** з формування толерантності молодших школярів (Таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Проект «Різнокольоровий світ»

Тема, мета, завдання	Зміст	Форма організації
<p>Що таке «толерантність»? Якою є толерантна людина? Мета: формування в дітей уявлень про толерантність, толерантну особистість Завдання: Ввести поняття «толерантність», допомогти дітям побачити спільні цінності, які об'єднують усіх людей, не дивлячись на національну приналежність, спосіб життя, уподобання в одязі, їжі та ін.</p>	<p>Розповідь про поняття «толерантність», обговорення показників поняття. Розв'язання в групах проблемних ситуацій морального вибору, виявлення критеріїв толерантності та інтолерантності. Бесіда «Булінг: хто винен?» Складання кінцівки історії. Створення плакату «Толерантна людина» (визначення якостей толерантної особистості) Бесіда «Чи треба бути толерантним?» Рефлексія: «Дерево толерантності» (учні пишуть на листочках, з кольорового паперу якості толерантності, які в них є, в середині ті, які вони хочуть розвинути).</p>	<p>Групова робота, «Мікрофон», «Незакінчене речення», «Ток-шоу».</p>

Продовження таблиці 2.2

<p>Моя багатонаціональна Україна</p> <p>Мета: розширити знання учнів Про українців та представників інших народів, які живуть в країні, формувати позитивне ставлення до різних етнічних груп.</p> <p>Завдання: ознайомити дітей з традиціями, звичаями різних народів, які живуть в Україні; формувати почуття поваги до національних традицій, виховувати почуття взаєморозуміння та товариськості; формувати поняття «справжня дружба»; ознайомити з фольклором різних областей України</p>	<p>Робота з мапою України.</p> <p>Знайомство з жіночим та чоловічим одягом різних областей України та народів, які тут проживають.</p> <p>Слухання казок, прислів'їв, колискових представників різних етносів. Визначення спільних рис: ставлення до добра і зла, честі, гідності, справедливості.</p> <p>Розповіді дітей про історичних особистостей-представників народу.</p> <p>Складання «Правил дружньої взаємодії»</p>	<p>Заняття мандрівка (індивідуальні завдання готують дома діти з батьками), ігри, спрямовані на знайомство з культурою народів України</p> <p>Групова робота</p>
<p>Народні свята українців та народів, які живуть в Україні</p> <p>Зимові свята, весняні, літні, осінні.</p> <p>Мета: розширити знання про людей, які живуть в Україні, їхні права, звичаї, культуру.</p> <p>Завдання: формувати уявлення про Україну багатонаціональну, виховувати позитивне ставлення до представників інших народів, які навчаються разом, до їхнього фольклору, звичаїв.</p>	<p>Робота з мапою України</p> <p>Презентації дітей про: Традиційні свята різних народів, (порівняльний аналіз), Цікаві традиції, особливості національної кухні.</p>	<p>Ярмарок смаколиків «Кольорове різнобарв'я» (діти з батьками готують традиційне блюдо національної кухні, презентують його)</p>
<p>Подорожуємо світом</p> <p>Мета: розширити знання про народи Землі, формувати позитивне ставлення до представників народів світу.</p> <p>Завдання: виховувати толерантне ставлення до всіх людей різних національностей, повагу до вірувань, законів життя, свят і традицій; Ознайомити з фольклором різних народів світу; Довести значущість загальнолюдських цінностей.</p>	<p>Робота з мапою світу</p> <p>Обговорення за планом:</p> <ul style="list-style-type: none"> - розташування країни, природні особливості; - мова, символіка; - традиційні заняття; - традиційні свята та одяг, -особливості фольклора; - історичні особистості. <p>Завдання «Привітайся з незнайомцем» (розв'язання проблемних ситуацій)</p> <p>Вікторина «Столиці країн світу»</p>	<p>Робота в парах (дома діти з батьками готують презентації та завдання для вікторини)</p> <p>Групова робота.</p>

Продовження таблиці 2.2

<p>Живемо в злагоді!</p> <p>Мета: Підведення підсумків</p> <p>Завдання: закріпити знання про необхідність толерантних стосунків в будь-якій ситуації, вміння безконфліктно взаємодіяти з людьми різних національностей, вірувань, соціальної приналежності та індивідуальних особливостей</p>	<p>Складання календаря найцікавіших свят</p> <p>Обговорення тем «Життєві цінності людей світу», «Емоції та спілкування», «Правила ефективної роботи в команді», «Толерантне ставлення до...», «Лист закордонному другові»</p>	<p>Групова робота</p> <p>Створення відеоролика «Толерантність – запорука миру!»</p>
---	---	---

Ми впевнені, що даний проєкт сприятиме розширенню знань учнів про загальнолюдські цінності представників усіх країн та народів; усвідомленню ідеї про рівні права і повагу до особистості кожного громадянина; утвердженню думки про те, що відмінності зовнішності, національності, соціального статусу не мають бути предметом цькування, агресії, булінгу; сприятиме отриманню дітьми досвіду толерантної поведінки, розвиткові емпатії, самоконтролю, вміння адекватно діяти у спільній роботі.

За правильної організації проєктна робота дозволяє захопити молодших школярів спільною цікавою діяльністю, зняти міжособистісне непорозуміння, розкрити їхні найкращі якості, визначає позитивні і проблемні сфери спілкування та навчає використовувати різні стратегії толерантної поведінки та гуманної взаємодії з оточуючими.

ВИСНОВКИ

В процесі нашого дослідження проблеми формування толерантності молодших школярів у проектній діяльності, ми дійшли таких висновків:

1. Проблема виховання толерантності дітей молодшого шкільного віку у сучасному світі має міцну нормативно-правову базу, закріплену в міжнародних правових документах і законодавчих актах більшості країн світу, у тому числі і України.

Формування таких чеснот, як повага та терпимість до проблем і думок інших людей, чуйність до слабшого за тебе, розуміння та доброзичливе ставлення до представників інших національностей, соціального стану, не має зводитися лише до вивчення правил ввічливої поведінки та знань основ етикету. Виявляти розуміння в процесі міжособистісних комунікацій, вибудовувати стратегію власної поведінки на гуманістичних засадах можливо за умов створення такого виховного середовища, в якому молодші школярі отримують досвід толерантної поведінки.

Існує багато визначень поняття «толерантність» – від синоніма терпимості, поваги, прийняття і правильного розуміння різноманіття культур до активного ставлення, що формується на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини. Ми цілком поділяємо думку М. Пірен, яка трактує толерантність як гарантію права на життя та самореалізацію для представників будь-яких соціальних груп, «прояв терпимості до представників інших культур, вірувань, країн і народів, які є не кращими і не гіршими, а просто іншими». Відповідно до соціальних сфер життєдіяльності, дослідники (Н. Баранова, М. Пірен та ін.) виокремлюють такі типи толерантності: гендерна, вікова, освітня, міжетнічна, расова, релігійна, географічна, міжкласова, фізіологічна, сексуально орієнтована, політична, маргінальна толерантність.

2. Найефективнішим інструментом формування толерантних стосунків молодших школярів, як доведено досвідом роботи вчителів-практиків, є проєктна діяльність. Саме у неформальній, цікавій спільній роботі учнів початкових класів криються потенційні можливості виховання гуманного ставлення до себе і оточуючих, доброзичливості, поваги, чуйності, здатності співчувати та підтримувати людину, відповідальності за обрану стратегію поведінки.

3. Завданням дослідження було визначити сучасний стан сформованості толерантності молодших школярів. На основі аналізу висновків досліджень І. Беха, Л. Канішевської, В. Киричок, В. Тугай, нами було виокремлено такі компоненти толерантності, як: когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний.

Когнітивний компонент характеризується розумінням самої сутності толерантності, знаннями про прояви емоцій, емпатії, милосердя, співпереживання, терпимості.

Емоційно-ціннісний компонент включає ставлення, цінності, емоції та здатність розуміти, підтримувати, іти на компроміс у спільній діяльності.

Діяльнісний компонент визначається вчинковою сферою, досвідом реалізації знань у поведінці, віддзеркалюється у щоденних проявах чуйності, співчуття, стриманого ставлення до оточуючих; вмінні взаємодіяти з однолітками та дорослими.

Констатувальний етап дослідження проводили за допомогою таких діагностичних методик: «Незакінчене речення», «Проблемні ситуації» Н. Щуркової, опитувальника А. Щетинникова.

Міцні уявлення про рівні права для всіх людей, норми міжетнічної толерантності, стійке емоційне позитивне ставлення до інших людей, високий рівень емпатії, стриману поведінку стосовно поглядів іншого, високий рівень рефлексії виявили близько 20% учнів. Решта показали середній та низький рівень сформованості толерантності.

4. Виходячи із зазначеного вище, до педагогічних умов виховання толерантності молодших школярів, на нашу думку, варто віднести наступні:

- Систематичне збагачення уявлень і збільшення обсягу знань молодших школярів про культуру взаємин та її роль у стосунках з дорослими і дітьми;

- Формування вмінь проявляти емоції соціально прийнятними та схвалюваними способами;

- Спільна проектна діяльність дітей, батьків і учителів, спрямована на розвиток толерантності, мотивованої позитивними переживаннями.

Розроблений нами проєкт **Різнокольоровий світ** з формування толерантності молодших школярів дає можливість педагогам, батькам та учням у спільній цікавій діяльності розширити знання про загальнолюдські цінності представників усіх країн та народів; усвідомити ідеї про рівні права і повагу до особистості кожного громадянина; знання про те, що відмінності зовнішності, національності, соціального статусу не мають бути предметом цькування, агресії, булінгу; отримати дітьми досвіду толерантної поведінки, вияву емпатії, самоконтролю, вміння адекватно діяти у спільній роботі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артеменко Н. Ф. Управління професіоналізацією кадрів державної служби України: форми, методи, технології : монографія / Н. Ф. Артеменко, Н. Т. Гончарук. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2012. – 352 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. – Кн. 1. : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003 – Кн. 1. : Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади. – 2003. – 280 с.
3. Вільна енциклопедія Вікіпедія [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
4. Войтович Р. Модернізація державного управління в умовах глобальної інтеграції / Р. Войтович // Вісн. НАДУ. – 2013. – № 2.
5. Гончаренко Г. Щоби шкільний дім був затишним / Г. Гончаренко // Досвід оптимізації доросло-дитячих стосунків в освітньому просторі: Матеріали обласної науково-практичної Інтернет-конференції (м. Черкаси) / за ред. Т. Б. Артеменко. – Черкаси : ЧОППОПП, 2013. – С. 12-13.
6. Гончаренко Л. А. Виховання толерантності – запорука діалогу культур/ Л. А. Гончаренко, В. В. Кузьменко // Педагогіка толерантності. – 2004. – № 4. – С. 11-14.
7. Горват М. В. Виховання толерантності у молодших підлітків в умовах інтерактивного педагогічного спілкування : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / М.В. Горват. – Умань, 2014. – 315 с.
8. Губерський Л. В. Культура. Ідеологія. Особистість. Методолого-світоглядний аналіз / Л. В. Губерський, В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К. : Знання України, 2002. – 580 с.

9. Декларація принципів толерантності затверджена Резолюцією Генеральної Конференції ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року [Електронний ресурс] / Режим доступу:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503

10. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>

11. Зверєва І. Д. Діагностика моральної вихованості школярів / І. Д. Зверєва, Л. Г. Коваль, П. Д. Фролов. – К. : ІСДО, 1995. – 156 с.

12. Кайдалова Г. П. Взаємозв'язок понять толерантність, інклюзія та інклюзивна освіта [Електронний ресурс] / Г.П.Кайдалова // Проблемы современного педагогического образования. – Ялта: Гуманитарно-педагогическая академия (филиал) федерального государственного образовательного учреждения высшего образования «крымский федеральный университет имени в. и. вернадского, 2015. – С.79-85. – Режим доступу: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=25065996>

13. Канішевська Л. В. Формування толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності: теорія і практика : монографія / Л. В. Канішевська, І. Г. Сухопара – К. : Компринт, 2017. – 403.

14. Коваль С. О. Проектування. Розробка і реалізація проектів у виховній роботі (методичні рекомендації вчителям та учням) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://mmk.edu.vn.ua/uploads/images/articles/vuhovna/metodichka.pdf>

15. Коляда О.Ф. Проектний день у початковій школі / О.Ф. Коляда, О.В. Онопрієнко // Початкова школа. – 2006. – № 5. –С. 11 – 14

16. Концепція національно-патріотичного виховання молоді [Електронний ресурс]: Затверджена спільним наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства культури і туризму

України від 27.10.2009 № 3754/981/538/49. – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/other/5397/>.

17. Креативна педагогіка. Наук.-метод. зб. [Електронний ресурс] / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Вінниця, 2010. – Вип. 2. – 156 с. - Режим доступу: http://library.zu.edu.ua/doc/creat_pedagog/2/2010_2.pdf

18. Лиманская Е.В. Формирование толерантности у младших школьников / Е.В. Лиманская // Педагогіка толерантності, 2001. – № 2. – С. 21-24.

19. Лісовий В. Філософський енциклопедичний словник [Електронний ресурс] / В. Лісовий. – К.: Абрис, 2002. – 742 с. – Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf

20. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: Навчальний посібник. – Харків, 2002. – С. 126 – 174.

21. Локк Д. Розвідка про людське розуміння : у 4-ох книгах / Джон Локк; [пер. з англ. Н. Бордукова]. – Харків : Акта, 2002. – 608 с.

22. Методика та технології [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/42962/

23. Недискримінаційний підхід в освіті [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra-Studena+Inc+1/about>

24. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. – К.: Аконіт, 1999. –Т. 2. – 910 с.

25. Пірен М. І. Толерантність – дієвий чинник злагоди та консолідації в сучасному українському суспільстві [Електронний ресурс] / М. І. Пірен // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. - 2015. - № 2. - С. 51-56. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_2_9.

26. Права людини для дітей: посібник для вчителів та тренерів [Електронний ресурс] / Денисенко Л. В., Дзюбій О. А. К.: Час Друку, 2011. - 260 с. - Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/1ghnayZmLMxNSpAcE2ySrWg5-q2ZjqFI0/view>
27. Савченко О. Толерантність як цінність шкільної освіти: методичний аспект / О. Я. Савченко. // Початкова школа. – 2014. – № 9. – С. 4–7.
28. Словник-довідник з професійної педагогіки / ред.-упоряд. А. В. Семенова. – Одеса : Пальміра, 2006. – 272 с.
29. Словнику іноземних слів [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=18101&action=show>
30. Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві [О. Майборода, Р. Чагалова, Т. Пилипенко та ін.]. – К. : Фонд «Європа ХХІ», 2012. – 312 с.
31. Тарасюк Л. С. Проблема культури толерантності в сучасному суспільстві / Л. С. Тарасюк // Гуманітар. часоп. – 2013. – № 1. – С. 39–44.
32. Толерантність як моральність особистості [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://osvita.ua/school/method/upbring/810/>
33. Толковый словарь живого великорусского языка В.И. Даля : В 4 т. / Вступ. ст. А. М. Бабкина. – М. : ГИС, 1955 – Т. 4. – 1955. – 684 с.
34. Філософський енциклопедичний словник/ [голова редкол. В. І. Шинкарук]. — К.: Абрис, 2002. — С. 642
35. Щуркова Н. Е. Этика школьной жизни / Н. Е. Щуркова. – М. : Педагогическое общество России, 2000. – 192 с.

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Додаток 1

Жанасенко Наталія Анатоліївна

як здобувача вищої освіти Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗВЯЗАНІЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**

дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- наукової пларатності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- пларатного ставлення до інших;
- дотримуватися зведеного рівня культури спілкування, зокрема згоді на:
  - безпосередньо перевіряти курсові, кваліфікаційні роботи тощо на основі наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
  - збереження, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
  - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою введення можливих ознак академічного плагіату;
  - самостійно виконувати початкові завдання, завдання початкового й підсумкового контролю результатів навчання;
  - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, зокрема метадани досліджень та джерел інформації;
  - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання посилань на їхню роботу;
  - з метою діяльності сприяти збереженню та промозоженню традицій університету, формуванню його іміджу;
  - не шукати прайоритету і не сприяти бривому скопюю іншим особами;
  - дотримувати етикету довіри, власної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
  - поважати честь, гідність та особисту недоторчаність особи, публікуючи на її стлі, віі, матеріальний стіл, зокрема ставлення, расову належність, релігійні й політичні переконання;
  - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статтвю чи іншими ознаками;
  - відповідально ставитися до своїх обов'язків, зокрема та суміжно виконувати необхідні початкові та науково-дослідні завдання;
  - уникати виникнення у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і службові обов'язки з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
  - брати участь в будь-якій діяльності, пов'язаній із обов'язком, повністю, спонуканням, фабрикацією;
  - не наділяти документи;
  - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів університету;
  - не стривувати і не провокувати виняторів за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення прайоритету отримання академічної оцінки;
  - не заступувати й не проводити агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
  - не надавати шкідли матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності викладачів та/або працівників;
  - не використовувати без дозволу ректора (деканату) символіки університету в закладах, не пов'язаних з діяльністю університету;
  - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних способів отримати власних користувачів;
  - не надавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду насти академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи адміністративного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

04.10.2017
(дата)

Жанасенко
(підпис)

Жанасенко Н.А.
(ім'я, прізвище)

ДОВІДКА
про перевірку на текстові збіги у Науковій бібліотеці
кваліфікаційної роботи СВО Бакалавр
спеціальності 013 Початкова освіта (заочна форма)

Автор роботи	Панасенко Н.
Назва роботи	Виховання толерантності молодших школярів засобами проектної технології
Факультет	Педагогічний факультет
Науковий керівник	доцент Горлова А.В.
Роботу перевірено за допомогою програмного засобу	Unicheck
Ідентифікаційний номер роботи	ID файлу: 1002697054
Результати перевірки	Схожість 4,78 %

Директорка Наукової бібліотеки

Нателла АРУСТАМОВА

Бібліотекарка I категорії

Стефанія Соболь